

Szemüveget a bírónak!

A *BUKSZ* színvonalához méltatlan, inkompetenciáról tanúskodó, csúsztatásokkal és ferdtételekkel teli, ugyanakkor nagyképű és arrogáns hangvételű recenzió jelent meg Kertész András *Nyelvészet és tudományelmélet* című (Akadémiai, Bp., 2001) könyvéről Bodnár M. István filozófiatörténész és Kálmán László nyelvész tollából (*BUKSZ*, 2002. tél, 397–399. old.). A recenziók tudományelméleti tájékozatlanságról és érveléstechnikai, logikai felkészületlenségről tesznek tanúbizonyságot. Láthatólag úgy vélik, hogy amiről ők nem tudnak, az nem létezik, vagy nem érdemes tudni, s amit nem értenek, az merő értelmetlenség. Ez a boldog, önelégült állapot azután arra indítja őket, hogy a recenzált könyv szerzőjét *sci-fi írónak* titulálják (397. old.), sőt – tudományos becsületét sértve – azzal vádolják, hogy „az elmentmondás-mentesség elvének elvetésére bujtogat” (399. old.). Nyilván azért teszik ezt, mert nemcsak hogy a parakonzisztens logikáról szóló szakkönyveket, de Kertész recenzált könyvét sem olvasták vagy értették meg.

De, hogy én magam ne essem abba a tanult emberhez nem méltó hibába, amit a recenziók többször is elkövetnek (például bevezetőjükben a 397. oldalon, illetve a negyedik esettanulmányról a 398. oldalon írottakban), hogy érvek, adatok és szöveghelyekre való hivatkozások nélkül *minősítgetek*, lássuk, miért juttottam a recenziókról a fenti véleményre.

A recenzió sorrendjében haladva, vegyük először a „sci-fi”-vádát. A recenzált könyvet nem ismerők számára érdemes előre bocsátani, hogy ebben Kertész újszerű, kreatív és termékeny vállalkozásba fog: esettanulmányok formájában tudományfilozófiai reflexió tárgyává tesz konkrét nyelvtudományi problémákat. Mégpedig három, markánsan elkülöníthető tudományfilozófiai irányzat: az analitikus, a tudásszociológiai és a naturalista irányzat releváns nézeteit,

tételeit felhasználva. A könyv célját Kertész abban jelöli meg, hogy *plauzibilissé tegye azt a hipotézist, amely szerint „az elméleti nyelvészet és a tudományelmélet viszonyában olyan, eddig fel nem ismert és ki nem használt lehetőségek rejlenek, amelyek kézzelfogható módon hozzáférhetőnek mind a nyelvészeti elméletalkotás, mind a tudományelméleti reflexió határainak tágításához.”* (Kertész, 7. old.) Hozzáteszi persze, hogy a tágíthatóság nem korlátlan (uo.). A recenziók erről a vállalkozásról azt írják, hogy „Kertész egyetlen esettanulmányban sem valós interakciókról számol be, mindegyikben olyasmint ad elő, ami megtörténhetett volna, de ami explicit módon a szakirodalomban nem található meg. Azaz a kötet tartalma tudományos fikció, *science fiction.*” (397. old.) Miért sci-fi tehát Kertész könyve? A recenziók szerint azért, mert nem a szakirodalomban már többször lerágott csonton rágszál tovább, hanem újat hoz. És nem is állítja azt, hogy ismert, lezajlott vagy most zajló vitákhoz szól hozzá. (Nem *beszámol* „valós” vitákról, hanem új hipotézis megfogalmazására *vállalkozik.*) Hogy a filozófiatörténész csak a már a szakma (a nagy nevek) által fémjelzett vitákhoz való hozzászólást ismeri el teljesítménynek, az még érthető (bár nem helyesítható), de hogy a nyelvész recenzióknak se legyen szeme az újszerű és a nyelvtudomány számára legalábbis ötletadó vállalkozások, használható hipotézisek felismerésére, az módfelett meglepő. Lehet, hogy a recenziók nem tudják, mi a *különbség tudományos hipotézis és science fiction között?* Elkelt volna egy kis tudományfilozófiai tájékozottság, mert így aztán úgy jártak, mint az az ember, aki csak az anyanyelvén ért, s egy idegen nyelvű szöveg hallatán azt hiszi, halandzsát hallott.

Következzék a *petitio principii*-vád. A recenziók az első esettanulmány kapcsán azzal vádolják Kertészt, hogy érvelése körben forgó, a bizonyítandó állítást önmagából bizonyítja, azaz, már eleve bizonyítottnak tételezi, s ezt „a logikai irodalom már idestova harmadfélezer éve a *petitio principii* néven ismeri és veti el” (398. old.). Valóban. Ám Kertész nem marasztal-

ható el körben forgó érvelésben. Egy nem-konklúzív induktív (vagy más néven: *retroduktív*) $[(b \rightarrow f) \& f] \Rightarrow b$ alakú érvelést alkalmaz az első esettanulmányban. Pontosabban: míg az általa bíralt Wurzel egy $\{[(s_2 \& b) \rightarrow f] \& \neg f\} \Rightarrow \neg b$ alakú, *modus tollens* típusú, konklúzív (deduktív érvelés) érvelést alkalmaz, Kertész egy (deduktív nem érvelés) nem *bizonyosan*, hanem csak esetlegesen igaz konklúzióra vezető következtetést végez. [Ahol s_2 a (2) szabályt, b az affrikáta bifonémikusságát, f pedig egy bizonyos fonémakapcsolat létezését jelöli.] Wurzel azonban nem egészen helyesen jár el, amikor $\neg b$ -re következtet, mert valójában a premisszákból $\neg(s_2 \& b) = \neg s_2 \vee \neg b$ következik konklúzív érveléssel. Amikor tehát Kertész úgy okoskodik, hogy s_2 helyett s_4 -et, továbbá b -t veszi be a kondicionális előtagjába, és érvelése ekkor $\{[(s_4 \& b) \rightarrow f] \& f\} \Rightarrow b \& s_4$ alakú, akkor nem körben forgóan, hanem csak nem konklúzív érveléssel. Azaz konklúziója nem bizonyosan (logikailag szükségszerűen) igaz, még ha a premisszák mind igazak is, hanem csupán igaz lehet. Ez az (induktívnek nevezhető) következtetési forma pedig tökéletesen legitim, és a leíró tudományokban (a természettudományokban is) széles körben alkalmazott, noha a konklúziója nem kétségbevonhatatlanul igaz. Kertész tehát nem követett el logikai hibát, kivált nem azt, amit a recenziók felrónak neki. Akiknek abban sincs igazuk, hogy „Wurzel eljárása Kertész ellenvetései dacára, problémamentes” (398. old.). Ugyanis a Wurzel által alkalmazott *modus tollens* érvelés konklúziója helyesen: $\neg b \vee \neg s_2$, nem pedig *csak* $\neg b$. Figyelmen kívül hagyta tehát, hogy $\neg b$ igazsága csak akkor kétségbevonhatatlan, ha feltesszük, hogy s_2 (bizonyosan) igaz. Ám, ha nem az adott nyelvészeti elméleten *belül*, hanem *róla* gondolkodunk, azaz a tudományfilozófiai reflexió (meta-)szintjén, akkor – ahogy ezt Kertész helyesen teszi – nem tekinthetjük magától értetődőnek valamely s szabály érvényességét. Kertész éppen így jár el (Kertész, 17–18. old.).

A recenzált könyv szerzője tehát nem követett el *petitio principii*-t. Anál inkább recenziói Kertész har-

madik esettanulmányának értékelésekor. A szóban forgó esettanulmányban Kertész annak alátámasztására törekszik, hogy Wittgenstein és Chomsky koncepciója, a nyelvi szabálykövetés individualista, diszpozicionális és kollektivistá, szociális tényezőkre hivatkozó felfogása nem zárja ki, hanem bizonyos megfontolás mellett inkább kiegészíti egymást, és hogy „a szabálykövetést csakis akkor érthetjük meg, ha tisztázzuk a diszpozicionális és a társadalmi tényezők viszonyát”. (Kertész, 39. old.) A recenzensek ezt a következő érveléssel utasítják el: „Nyilvánvaló, hogy az ilyen módon elképzelt kiegészíthetőség nem problémamentes. Egy sikeres generatív grammatika ugyanis a nyelv összes grammatikailag helyes mondatát, illetve a grammatikailag helyes mondatok összes elemzését előállítja azon diszpozíciókra való hivatkozással, melyeknek létezését az egyes nyelvhasználók elméjében feltételezi. Mindazokat a társadalmi tényezőket *tehát*, melyekkel Kertész a generatív grammatika szabályait ki akarná egészíteni, ezen diszpozícióknak már tartalmazniuk *kell*. Ezen szabályok *tehát* nem kiegészítésre, hanem sokkal inkább további elemzésre szorulnak.” (398. old., kurzíválás – F. M.) Igen szép érvelés: a generatív grammatika helyes és teljes, *tehát* nem szorul javításra vagy kiegészítésre! Ez az, amit a logikai irodalom immár harmadfélszáz év *petitio principii* néven ismer és vet el! Csak gratulálni lehet a recenzenseknek, hogy mégis bátran alkalmazták saját érvelésükben.

Hasonló bátorsággal hányank fittyet a logikának a Kertész-kötet ötödik esettanulmányának értékelésekor. Ebben Kertész a nyelvtudás és a kognitív folyamatok moduláris és holisztikus felfogásának összeegyeztetésére tesz kísérletet. Az összeegyeztetés lehetőségét egy olyan felfogásban látja, amely szerint a nyelvtudás egyetlen holisztikus rendszert alkot, amelyen belül azonban relatíve autonóm alrendszerek (modulok) különböztethetők meg (lásd Kertész, 64. old.). A recenzensek elmés ellenérve így hangzik: „Vegyük azonban észre, hogy ez a részlegesen holista alternatíva csak verbálisan különbö-

zik a modularista felfogástól. Ha az egyetlen egységes rendszeren belül n darab relatíve autonóm alrendszert (modult) különítettünk el, akkor a teljes rendszert tekinthetjük $n+1$ modul együttesének, amely tartalmazza az eredeti beágyazott n darab modult, valamint az ezeket magában foglaló integratív modult.” (399. old.) Remek: ha tehát Kovács Jánosnak van 4 gyereke, akkor van 4 gyereke *plusz egy családja*. S ha a magyar honvédségnek van – mondjuk – ötvenezer katonája, akkor Magyarországnak nyilván van ötvenezer katonája, *valamint* egy hadserege. Szép kategóriahiba! Pokolba a modulok kategóriális inhomogenitásával, számoljuk egybe őket! Éljenek az egyszerű elméletek! *Ezt szeretik a tigrisek!* Meg a nagy szimplifikátor Jerry Fodor és fenntartás nélküli hívei, a recenzensek (akik nem hivatkoznak rá ugyan, csak visszhangozzák. Nem hozzák fel Fodor érveit Kertésszel szemben, csak kinyilatkoztatnak, és hülyeségnek minősítenek minden eltérő álláspontot.) Noha Gilbert Ryle már régen (1949) éleselméjűen elemezte azt az esetet, amikor: „[e]gy külföldinek, aki először látogat Oxfordba vagy Cambridge-be, megmutatnak számos kollégiumot, könyvtárat, sportpályát, múzeumot, tudományos tanszéket és adminisztratív hivatalt. S ezután a külföldi megkérdezi: »De hol van az egyetem? Láttam, hol élnek a kollégiumok tagjai, hol dolgozik a kvesztor, hol kísérleteznek a tudósok, és a többi. De még nem láttam az egyetemet, ahol az egyetem tagjai tartózkodnak és dolgoznak.« Meg kell magyarázni majd neki, hogy az egyetem nem másik, pótlólagos intézmény, nem valamilyen további megfelelője, illetve párja a kollégiumoknak, laboratóriumoknak és hivataloknak, amelyeket látott. Az egyetem csak az a mód, ahogy mindazt, amit látott, megszervezik. Ha az említett dolgokat látta, és ha összefüggéseiket érti, akkor látta az egyetemet. Tévedése abban a naiv feltételezésben rejlik, hogy kifogástalan és helyes dolog volt a Christ Churchról, a Bodleian Libraryról, az Ashmolean Museumról és az egyetemről beszélni, azaz úgy beszélni, mintha az »egyetem« valami külön tagját jelölne

annak az osztálynak, amelynek ezek az egységek a tagjai. Az illető tévesen ugyanabba a kategóriába helyezte az egyetemet, mint amelyhez a többi intézmény tartozik.” (G. Ryle: *A szellem fogalma*. Gondolat, Bp., 1974., ford. Altrichter Ferenc, 19–20. old.) Kertész „részleges” holizmusa tehát legalábbis nem „ráolvasászerű” verbális terápia. (399. old.)

Ami a recenzenseknek azt a vádját illeti, hogy Kertész a könyvében „az ellentmondásmentesség elvének elvetésére bujtogat” (399. old.), legfeljebb annyit érdemes megjegyezni, hogy a két tanult férfiú, úgy látszik, eddig még nem hallott a parakonzisztens logikákról, és nem is nézett utána a Kertész által (21. old.) hivatkozott (pl. Rescher-Brandom 1980, Priest 1998) szakirodalomnak sem. A (P. Klein, A. Pena kifejezésével) ún. *gyenge* inkonzisztenciát mutató elméletek kezelésére alkalmas, nemklasszikus logikák kidolgozására már a kvantumelmélet létrejötte után felmerült az igény. A lehetséges világok elmélete (Kripke stb.) pedig alkalmas konceptuális keretet teremt a lokális ellentmondások feloldására, illetve kiküszöbölésére. A recenzensek figyelmébe ajánlhatók tehát az említett munkák, s akkor talán megértik, mire „bujtogat” Kertész.

Becsületesebben jártak volna el a recenzensek, ha bevallják, hogy a Kertész-féle *vállalkozással* nem értenek egyet, ahelyett, hogy a vállalkozás kivitelezőjének morális és intellektuális integritását igyekeztek volna kétségbe vonni. (Az az infantilis nyelvöltögetés, ami a recenzión végigvonul, nem méltó sem – a nemzetközileg is elismert – Kertészhez, sem pedig – jó nevű és általam ugyancsak nagyra becsült – recenzenseihez.) Kertész ugyanis mindjárt könyve legelején explicitté teszi, hogy tudja, kétféle, egymásnak ellentmondó álláspont van a szakirodalomban: az egyik szerint jogos és termékeny vállalkozás a nyelvelméletek és tudományfilozófiák egymásra vonatkoztatása, reflexiója, a másik szerint ez fölösleges, sőt egyenesen káros. Nos, ez utóbbi álláspont mellett felhozhatók jó érvek helyes módokon is, nem csak ferdítéssel, csúsztatással, logikai és kategóriahibákkal

megtűzdelte tudálékos akadémuskodások formájában, mint Bodnár és Kálmán recenziójában.

FEHÉR MÁRTA

Bodnár M. István és Kálmán László válasza

Kedves Márta!

Meggyőződésünk szerint méltánytalanul érvelsz szemlecikkünk ellen. Ha téged a mi recenziónk, megengedjük, helyenként metsző ironiája és szarkazmusa felbosszantott, akkor nem értjük, miért nem a hűvös elegancia ellenpéldájával pirítasz ránk, és miért kell ilyen féktelen inzultusáradatot a fejünkhöz vágnod. De ez ízlésbeli kérdés, és mint ilyennek nincs is különösebb tartalmi jelentősége.

A tárgyra tehát: olvasói leveled hangulatfestő első részében tendenciózusan parafrázeálsz minket. Nem neveztek ugyanis Kertészt sci-fi írónak. Azt írjuk, hogy amit ír, az tudományos fikció, és lehet, hogy a te ízlésedet sértve, de hozzátesszük azt a poént, hogy ez *science fiction*. Nem lehet ezt a kontextusából kiszakítani, és minden további nélkül levonni azt a következtetést, hogy Kertészt sci-fi írónak tituláltuk volna. Már csak azért sem, mert – ellentétben az általa eldörgöttel – nem teszünk úgy, mintha az ilyen tudományos fikciót további megfontolások nélkül elvetnénk. Épp ellenkezőleg: azt írjuk, hogy „az ilyen tudományos fikció lehetne valóban lezajlott viták meghosszabbítása és általánosítása, és ebben a formában akár irányt is mutathatna a későbbi vizsgálódás számára. Hogy Kertész gondolatmenetei mennyiben képesek erre, arra majd az esettanulmányok tartalmának bemutatása és értékelése után lesz érdemes visszatérnünk.” (397. old. a hasáb) S valóban vissza is térünk a recenzió végén erre, amikor így írunk: „[Kertész] hol nem tesz semmiféle újszerű, értékelhető állítást [...], hol összegegyeztetetlen

álláspontokat békít névleg össze [...], hol legitim vitát tussol el az értelmes megkülönböztetések önkényes felszámolásával [...], hol pedig egyenesen elemi logikai hibák elkövetése után az ellentmondás-mentesség elvének elvetésére bujtogat...” (399. old. c hasáb). Ha az itt felsoroltakban igazunk van, akkor megalapozottan – és nem holmi szakmai begyepesedetttség eredményeként – állítjuk, hogy „[a] kötet hat esettanulmányából egyszemélyes, fiktív tudományos narratíva kerekedik ki” (399. old. c hasáb). És épp ezt hívtuk a szemle-cikk elején tudományos fikciónak.

A *petitio principii* vádról: Kertész eljárásának formalizálása közben mintha meglepedne arról, hogy az érv elején a (7)(b) mondat így hangzik: „Tegyük fel, hogy a labiális affrikáta *bifonémikus*.” (397. old. c hasáb, Kertész könyvében 18. old.). Ez épp az érv – nálad *b*-vel jelölt – konklúziója. Így viszont Kertész eljárásának korrekt formalizálása $\{b, b \rightarrow f\}$ [ez nem más, mint a (2)(a) szabály egy esete], $f \Rightarrow b$. Ekkor azonban, mivel a konklúzió szerepel a premisszák között, az érv körben forgó. De még ha az érvelését körben forgóvá tevő első premisszától eltekintnénk is, Kertész akkor sem következtethetett volna arra, hogy el lehet vetni az ellentmondás-mentesség elvét, és a nyelvészeti elméleteket ezentúl szabad parakonzisztens logikákban rekonstruálnunk. Ilyen esetben inkább – mint ahogy te is utalsz rá – szabályaink közül kell egyeseket revideálnunk, esetleg tudomásul kell vennünk, hogy a nem-konkluzív, deduktív nem érvényes, nem *bizonyosan*, hanem csak esetlegesen igaz konklúzióra vezető induktív érvelés nem alapozhatja meg azt, hogy annak az eredményét és a neki ellentmondó, egy *modus tollens* típusú, konkluzív (deduktív érvényes) érveléssel megalapozott állítást egyszerre tartasuk igaznak, és parakonzisztens logikai rekonstrukciókhoz folyamodjunk. Ez így talán még a kvantummechanikában sem lenne megengedett – mindenestre a nyelvészetben és annak tudományelméletében biztosan nem az. A továbbiakban is kitartunk amellett, hogy aki a nyelvészet területére is be akarja vezetni a

parakonzisztens rendszereket, az az ellentmondás-mentesség elvének elvetésére bujtogat.

Másrészt a *petitio principii* viszontvádról. Az általa idézett helyen mi nem érveltünk körben forgó módon. Arról beszélünk, hogyan lehetne egy sikeres generatív grammatikát *kiegészíteni* tudásszociológiai megfontolásokkal. Ehhez egy sikeres generatív grammatikai elméletet kell feltételeznünk, s meg kell vizsgálnunk, hogy milyen további tényezők csatolhatók még hozzá. Úgy találjuk, egy ilyen elmélet – ha lenne – nem engedné meg a további tudásszociológiai kiegészítéseket. Ezzel azonban nem köteleztük el magunkat amellett, hogy van-e vagy nincs ilyen elmélet. Kálmán korábban, máshol vehemensen támadta a generatív grammatika programját, ő tehát ezt a mondatot csak tényellentétesen hagyhatta jóvá. Bodnárnak erről a kérdéstről nincs szóba jöhető véleménye – nem ért hozzá –, de ahhoz nyelvhasználatában általában ragaszkodik, hogy az univerzálisan kvantifikált mondatoknak elméleti kontextusban nincs egzisztenciális nyomatékuk, nem kellett tehát megfontolnia, hogy lesz-e valaha is sikeres generatív grammatikai elmélet.

Nem tekinthetjük korrekt beszámolóknak azt sem, ahogyan az ötödik fejezettel szembeni ellenérveinket rekapitulálsz. Mi, kognitív tigrisek, nem hisszük azt, hogy egy röpke bekezdésben megoldhatnánk holizmus és modularizmus vitáját. Ellenérveinket itt csakis és kizárólag Kertész álláspontjával szemben fogalmazzuk meg (hogy ki mindenki használta korábban ki mindenkivel szemben ezt az érvet helyesen vagy helytelenül, az egy rövid szemle-cikk keretében teljességgel irreleváns). Ennek megfelelően pusztán arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a Kertész ötödik esettanulmányában előadott, „részlegesen holista alternatíva csak verbálisan különbözik a modularista felfogástól” (399. old. a hasáb); továbbá hogy ezzel összhangban az esettanulmány elején kimondott (5) állítás – „A nyelvtudás olyan relatíve autonóm rendszer (=modul), amely maga is relatíve autonóm rendszerekből áll” (399. old. a hasáb, Kertész